

Dela evropskih protestantov v katoliških knjižnicah 17. in 18. stoletja na Kranjskem

Luka Vidmar, ZRC SAZU

Moj referat se ukvarja s prisotnostjo protestantskih knjig v kranjskih baročnih knjižnicah, s tem pa posredno z odnosom katoliške Kranjske do reformacije v 17. in 18. stoletju. Na zunaj se zdijo stvari jasne. Po zlomu protestantizma v Notranji Avstriji okoli leta 1600 je katoliška protireformacija ustavila lokalno produkcijo protestantskih knjig ter zaplenila in delno uničila velik del versko spornih knjig, ki jih je našla v teh deželah. Na sliki vidimo baročno kiparsko skupino iz cerkve Il Gesu v Rimu, ki prikazuje zmago katoliške vere nad protestantsko herezijo. Levo spodaj je nasršeni puto, ki trga krivoversko knjigo. Protestantske knjige so bile seveda uradno prepovedane do leta 1781, ko je cesar Jožef II. objavil tolerančni patent in s tem končal dobo verske nestrpnosti.

Toda ta zgodovinski okvir nam ne pomaga prav veliko pri raziskovanju usode protestantskih knjig, kakršna je tale iz frankfurtske izdaje Lutrove biblije iz leta 1564. Zelo slaba raziskanost tega vprašanja je eden od pomembnih razlogov za zmete, ki se v zvezi z verskim spopadom na Kranjskem vztrajno ponavljajo v strokovni, publicistični in poljudni literaturi vse do danes. Tako je zmotno prepričanje, da je uničevanje protestantskih knjig trajalo več desetletij in da je seglo tako rekoč v vsak dom. V resnici so katoliške reformacijske komisije pod vodstvom ljubljanskega škofa Tomaža Hrena knjige zasegale in delno uničevale le v času svojega delovanja leta 1600. Komisije so smele pregledovati cerkve, nekatere državne ustanove ter zapuščine izgnanih ali spreobrnjenih protestantov, nikakor pa ne zasebnih bivališč plemičev in ostalih prebivalcev. Uničevanje knjig se je končalo takoj, ko so komisije uveljavile pravico, ki jo je nadvojvodu Ferdinandu Habsburškemu tako kakor ostalim nemškim knezom podeljeval augsburški verski mir iz leta 1555, se pravi pravico do določitve verskega značaja lastne dežele. Prav tako je neresnična trditev, da so komisije namerno uničevale slovenske knjige. V resnici so se uničevale praviloma teološke knjige, ki so vsebovale po tedanjem prepričanju krivoverske nauke, pri čemer jezik sploh ni bil pomemben. Nikakor niso bile sporne vse protestantske knjige. Pri mnogih knjigah so iztrgali le predgovor ali naslovno stran (tej knjigi so na primer odstranili glavno naslovno stran). Mnogo protestantskih knjig so pustili popolnoma nedotaknjenih, med njimi ne le Bohoričevo slovnico, Megiserjev slovar ali Spindlerjeva retorska dela, temveč tudi nemške biblijske prevode in protestantske kronike, Dalmatinovo Biblijo itn. Za njeno uporabo v ljubljanski škofiji je Hren v Rimu pri papežu dvakrat izposloval dovoljenje.

Za pravilno rekonstrukcijo usode protestantskih knjig se moramo torej vrniti k dejstvu, najprej v ohranjene baročne knjižnice. Danes se bomo posvetili Semeniški knjižnici v Ljubljani, ki je za tovrstno raziskavo najbolj primerna in reprezentativna, in sicer iz več razlogov. Ne gre namreč le za največjo baročno knjižnico na Slovenskem, temveč tudi za prvo knjižnico na Slovenskem, odprto javnosti. Poleg tega njen knjižni fond ni nastal zgolj z načrtnimi nakupi, temveč tudi z zasebnimi donacijami. Že njen temelj sestavljajo zasebne knjižnice treh ustanoviteljev, tj. ljubljanskega knezoškofa Žige Krištofa Herbersteina, stolnega

prošta Janeza Krstnika Prešerna in stolnega dekana Janeza Antona Dolničarja. Pozneje so Semeniški knjižnici svoje biblioteke darovali drugi člani znanstvene Akademije operozov, med njimi zdravnik Marko Gerbec, pa tudi ugledni kranjski politiki, med njimi deželni glavar Janez Gašper grof Cobenzl. Poleg tega je v knjižnico zaradi zamenjav prišlo precej knjig ljubljanskih škofov. Najprej iz ljubljanskega škofijskega dvorca, kjer jih je zbiral že humanistični škof Krištof pl. Ravbar na začetku 16. stoletja. Nato pa še iz knjižnice rezidence v Gornjem Gradu, ki so jo škofje večali od Tomaža Hrena na začetku 17. stoletja. Vse to pomeni, da predstavlja fond Semeniške knjižnice odličen prerez kranjskih baročnih knjižnic, in sicer tako javnih in cerkvenih kakor zasebnih.

Sredi 18. stoletja je bilo v Semeniški knjižnici več kakor sto protestantskih ali radikalni cerkveni reformi naklonjenih knjig. Do danes se jih je ohranila dobra polovica. Približno sedemdesetim knjigam je mogoče določiti provenienco na podlagi vpisov in starih katalogov. Nekatere so imele seveda prvotno protestantske in pozneje katoliške lastnike, za mnoge druge pa se je presenetljivo izkazalo, da so bile del zasebnih katoliških knjižnic že v času reformacije in da so to ostale tudi po končani protireformaciji. Ko so bile prve in druge tedaj ali pozneje vključene v kakšno cerkveno knjižnico, na primer v semeniščih v Gornjem Gradu in v Ljubljani, so postale potencialno dostopne tudi več bralcem, celo dijakom in študentom, seveda pa je bilo za njihovo branje zaradi uvrščenosti na rimski indeks prepovedanih knjig nujno treba dobiti dovoljenje predstojnika.

Kot primer knjige v prvotni protestantski lasti si oglejmo knjigo *De statu religionis et reipublica* Johannesesa Sleidana, nemškega kronista reformacije iz 16. stoletja. Neposredno po izidu leta 1561 jo je kupil Pankracij Kupljenik iz znane radovljiške družine, ki je bila naklonjena reformaciji, in jo leta 1569 podaril svojemu prijatelju Andreju Mengerschussu, kakor pove ta vpis, pozneje pa je prišla v ljubljanski škofijski dvorec. Toda pogledajmo si še bolj zanimive primere katoliškega lastništva kontroverznih knjig. Gašper Žitnik, svétnik notranjeavstrijske vlade v Gradcu in neomajni zastopnik prokatoliške politike nadvojvode Karla, je imel v lasti pravno delo *Tractatus de actionibus* Kalvinovega tajnika Francoisa Hotmana iz leta 1548. Knjigo je podedoval njegov nečak in poznejši škof Hren, ki se je v katolištvo spreobrnil prav pod njegovim vplivom. To pa je bila le ena izmed Hrenovih protestantskih knjig. Kot otrok je dobil od svojih protestantskih staršev Lenarta in Uršule Hren v dar Erazmovo knjigo *Epitome adagiorum*, ki je bila tedaj že dvajset let na seznamu prepovedanih knjig. Očitno se ji ni nikoli odpovedal. Erazmove in protestantske knjige je imel v lasti tudi navdušeni bibliofil Janez Krstnik pl. Seebach. Ta se je leta 1566 naselil v Gornjem Gradu in tam lahkomišlno razsipaval denar svojega očeta, ljubljanskega škofa Petra pl. Seebacha, ki je zaman skušal zaježiti reformacijo v Ljubljani. Seebachovi so bili na primer komentarji Stare zaveze Reuchlinovega sodelavca Conrada Pellicana iz leta 1535.

Tudi neposredno po končani protireformaciji so prepovedane knjige vključevali v cerkvene knjižnice. Ravno v gornjegrajsko rezidenco je dal Hren v letu 1616 prepeljati del zaplenjene protestantske Knjižnice deželnih stanov, del pa je bil izročen ljubljanskim jezuitom. V tem času torej ni bilo več govora o uničevanju knjig. Med knjigami v Gornjem Gradu so bila dela Erazma, Melanchthona in Pellicana ter druge zgodnje protestantske

izdaje, med njimi Vergilij s komentarji Helia Eobana, komentar evangelijev Jacquesa Levefra itn. Tu je v razkošno potiskanih platnicah baselska izdaja del sv. Bazilija Velikega iz leta 1540, ki jo je pripravil Wolfgang Musculus. Prepovedane knjige pa niso bile le v knjižnicah škofov, temveč tudi v knjižnicah njihovih kanonikov. To je bogato okrašena baselska izdaja Tertulijanovih del iz leta 1521 s pripombami humanista Beata Rhenana. Vpis priča, da je to knjigo novomeški prošt Janez Andrej pl. Stemberg 7. decembra 1660 podaril ljubljanskemu kanoniku Janezu Jerneju Gladiču. Pol stoletja po koncu verskih nemirov so lahko torej Kranjci v drugoverski knjigi videli predvsem antikviteto in luksuzni predmet.

Zanimanje za tovrstne knjige je podedovala naslednja generacija, ki je živela okoli leta 1700. Največ jih je gotovo zbral že omenjeni stolni prošt, ustanovitelj Semeniške knjižnice in predsednik Akademije operozov Janez Krstnik Prešeren, ki je kljub skromnemu kmečkemu rodu še kot mladenič postal doktor obojega prava, diplomat in vodja biblioteke na dvoru salzburških nadškofov ter nazadnje palatinski grof in apostolski protonotar. Pridobil je temeljna dela evropske reformacije: knjige predhodnikov, npr. florentinskega dominikanca Girolama Savonarole, knjige velikih nemških reformatorjev 16. stoletja, in sicer Lutra, Huttna, Melancthona, knjige nemških protestantskih zgodovinarjev in teologov iz 17. stoletja, npr. Johannes Penona, Huga Grotiusa in Conringa. Kupoval je angleška teološka dela, npr. spise Vergilia Polydora in angleškega kralja Jakoba I., poleg tega pa še propagandne in polemične knjige iz 17. stoletja, npr. pamflete konvertita Gregorija Letija, ki je v službi francoskega in angleškega dvora sramotil papeže s strupenimi obtožbami o njihovem nemoralnem življenju, in dela teologa Paola Sarpija, ki je goreče branil Beneško republiko v času interdikta papeža Pavla V. in jo poskušal usmeriti v odpad od Rima. Desno zgoraj vidimo v katalogu Semeniške knjižnice iz sredine 18. stoletja evidentiran Lutrov spis o veroizpovedi iz leta 1629, ki ga je dal Prešeren uvezati v svojo zbirko kratkih tiskov. Knjižničar je seveda spis uvrstil v kategorijo *Prohibiti* – prepovedane knjige. Izmed del, povezanih s slovensko reformacijo, je imel Prešeren v lasti dve polemični deli Petra Pavla Vergerija, in sicer napad na sklepe tridentinskega koncila in (na sliki) odgovor sveti inkviziciji, v katerem je omenjen tudi Trubar, iz leta 1559. Na naslovni strani je Prešernov ekslibris. Poleg tega je prošt pridobil vsaj še Megiserjev *Thesaurus polyglottus* iz leta 1603, ki je na sliki, Dalmatinovo biblijo in Trubarjevo *Hišno postilo*.

Ne le Prešeren, tudi druga dva soustanovitelja Semeniške knjižnice, dekan Dolničar in škof Herberstein, sta zbirala protestantske tiske. V dekanovi biblioteki so 16. stoletje zastopale protestantske izdaje Nove zaveze, Cicerona in Tacita, 17. stoletja pa filološko delo lutrovskega teologa Heinricha Decimatorja iz leta 1620 (na naslovni strani je njegov lastniški vpis), pa teološko delo konservativnega evangeličanskega pastora Gottlieba Spizla itn. Predvsem pa je Dolničar zaslužen za ohranitev edinega svetovnega izvoda protestantske pesmarice gradiščanskih Hrvatov z naslovom *Duševne pesne*, ki jo je sestavil Grgur Mekinić leta 1609. Tudi škof Herberstein je prebiral protestantska dela iz 16. stoletja, npr. *Pisma mračnjakov*, in novejša dela, npr. predlog zgodovinarja Mathea Pretoria o združitvi protestantske in katoliške cerkve (z vpisanimi začetnicami S. C. E. L.). Nemške protestantske knjige so imeli prav tako v lasti drugi operozi, npr. kanonik Jurij Andrej Gladič, generalni vikar

Janez Jakob Schilling in zgodovinar Janez Gregor Dolničar. V istem času so prihajale v Semeniško knjižnico tudi protestantske knjige iz plemiških rezidenc. Tu vidimo, na primer, Megiserjevo delo *Sententiae insigniores* s podpisi članov družine Purger iz okoli leta 1671.

V naslednji, poznobaročni generaciji se zanimanje za tovrstne tiske ni zmanjšalo. Generalni vikar ljubljanske škofije Karel pl. Peer je Semeniški knjižnici zapustil na novo zvezan izvod Dalmatinove biblije s svojim grbovnim ekslibrisom. Tudi bibliofil in glasbenik Frančišek Jožef Thallminer, ki je sredi 18. stoletja vodil Semeniško knjižnico, je sistematično zbiral stare protestantske tiske. Za biblioteko je na primer kupil luteransko *Novo zavezo*, Lutrovo postilo iz leta 1566, ki jo vidimo na sliki, Terencijeve komedije z Erazmovimi in Melanchthonovimi komentarji, Spangenbergovo razpravo o izvirnem grehu in Fischerjevo otroško postilo iz leta 1576. Poleg tega je tako kakor dekan Dolničar pridobil dve rariteti, in sicer katekizem in psalme madžarskih kalvinistov. Thallmainer si je v abecedni katalog skrbno zabeležil, kako je prišel do teh publikacij: eno je zamenjal z neznancem, drugo je daroval neki spreobrnjenec, eno mu je dal neki Adam Wickler iz Šentruperta, spet drugo so mu poslali s Koroškega itn. Ti zapiski kažejo, da je stare protestantske knjige iskal na podoben način kakor pozneje baron Zois, s pomočjo mreže znancev in zaupnikov na deželi, kjer jih je bilo še mogoče odkriti.

Predstavljeni podatki torej pričajo o kompleksnem odnosu katoliških izobražencev na Kranjskem do protestantizma. Večina je v njem gotovo prepoznavala versko zmoto, kar pa jih zlasti v času po končanih verskih vojnah ter stabilizaciji evropskih držav in religij ni niti najmanj oviralo pri iskanju, nakupovanju in branju protestantskih knjig. To so počeli predvsem iz zanimanja za zgodovino, religijo, iz starinoslovskega nagibov ipd. V drugi polovici 17. stoletja, ko se je evropska baročna kultura bližala vrhuncu, je vtis anateme, ki se je nanašal na tovrstne knjige, na Kranjskem popustil do te mere, da so lahko izobraženci brez pomislekov iskali, študirali in – kakor Valvasor, Janez Svetokriški in o. Hipolit – celo hvalili protestantske knjige, ki so se zdele pomembne za zgodovino slovenskih in sosednjih dežel.